

UOT 82-1.512.162

J.S.Şükürova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
shukurova.jalya@mail.ru

M.FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MƏSNƏVISİNDƏ MƏNA GÖZƏLLİKLƏRİ

DOI: 10.30546/170899876.72.2.2024.007

Açar sözlər: *söz, məna gözəllikləri, poetik fiqur, məsnəvi, təzad*

Məhəmməd Füzuli öz zəngin irsi ilə adını ölümsüzləşdirən dahi şairlərdəndir. Əsrlər ötsə də, yazdığı hər bir əsər öz aktuallığını itirməmiş, tədqiq olunduqca yeni-yeni mövzuların, tədqiqat əsərlərinin yaranmasına rəvac vermişdir. Şair işlətdiyi hər bir sözün, hər bir kəlamın çəkisini bilmiş, hər sözü yerində və məqamında işlətməyi bacarmışdır. Füzuli şeirinin bədiliyini təmin edən xüsusiyyətlərdən biri onun işlətdiyi məna gözəllikləridir. Şair Füzulinin işlətdiyi poetik fiqurların hamısı birbirindən fərqlənir. Bunun da başlıca səbəbi dahi sənətkarın zövqündən irəli gələn və yüksək sənətkarlıq ilə cilalanan deyim və ifadələri işlətməsidir. “Leyli və Məcnun” məsnəvisi zəngin poetik fiqurlar mənbəyidir. Burada işlənən məna gözəllikləri heç bir əsərdə rast gəlinmir. Məna gözəlliyinin bütün qalıbları “Leyli və Məcnun” məsnəvisində işlənmişdir. Məqalədə “Leyli və Məcnun” məsnəvisində işlənən təzad və bədii xitab poetik fiquru tədqiq edilmişdir. Məsnəvi boyunca bu poetik fiqurun müxtəlif növləri araşdırılmışdır.

Ж.С.Шукурова

КРАСОТА СУЩНОСТИ В МАСНАВИ М.ФИЗУЛИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»

Ключевые слова: *слово, красота смысла, поэтический образ, маснави, контраст*

Мухаммад Физули – один из гениальных поэтов, увековечивших свое имя своим богатым наследием. Хотя прошли столетия, каждое написанное им произведение не утратило своей актуальности и по мере изучения давало повод для создания новых тем и исследовательских работ. Поэт знал вес каждого слова, которое использовал, и сумел употребить каждое слово на месте и в нужном положении. Одной из особенностей, обеспечивающих художественность поэзии Физули, является красота используемого в ней смысла. Все поэтические образы, использованные поэтом Физули, отличаются друг от друга. Основная причина – использование идиом и фраз, исходящих из вкуса гениального поэта и отшлифованных высоким мастерством. Маснави «Лейли и Меджнун» является источником богатых

поэтических образов. Красота использованного здесь смысла не встречается ни в одном произведении. Все образцы красоты смысла подробно раскрыты в маснави «Лейли и Меджнун». В статье исследуется поэтическая фигура контраста, использованная в стихотворении «Лейли и Меджнун». В «Маснави» исследуются различные типы этого поэтического образа.

J.S.Shukurova

THE BEAUTY OF MEANING IN M.FUZULI'S MASNAVY “LEYLI AND MAJNUN”

Keywords: *word, meaning of beauty, poetic image, boldness, contrast*

Muhammad Fuzuli is one of the brilliant poets who perpetuated his name with his rich heritage. Although centuries have passed, each work he wrote has not lost its relevance and, as it was studied, gave rise to the creation of new topics and research works. The poet knew the weight of every word he used and managed to use every word in its place and in the right position. One of the features that ensures the artistry of Fuzuli's poetry is the beauty of the meaning used in it. All poetic images used by the poet Fuzuli are different from each other. The main reason is the use of idioms and phrases that come from the taste of a genius poet and are polished by high skill. Masnavi "Leyli and Majnun" is a source of rich poetic images. The beauty of the meaning used here is not found in any work. All examples of the beauty of meaning are revealed in detail in the Masnavi "Leili and Majnun". The article examines the poetic figure of contrast used in the poem "Leili and Majnun". Masnavi explores different types of this poetic image.

Bədii dili yaradan, onu qiymətə və dəyərə mindirən sənətkarın özüdür. Gündəlik həyatımızda işlətdiyimiz adi sözlərin xüsusi bir düzümdə, hər deyilən kəlmənin, hər ifadə olunan fikrin obrazlı şəkildə ifadəsi ədəbiyyatın əsas məqsədini, hədəfini təşkil edir. Hər bir sənətkar qələmə aldığı fikri cilalayaq onu məhz öz dəsti-xəttinə uyğunlaşdırır. Şair bəzən yaxın mənalı, bəzən isə daha fərqli məna daşıyan sözlərlə poetik qanuna uyğunluq yaratmaqla öz təxəyyül gücünün zənginliyini nümayiş etdirir.

Məhəmməd Füzuli kimi bir düha da sözə elə bir əsrarəngizlik, elə bir sehr qatmışdır ki, onun poetikası qarşısında deyilən hər hansı bir fikir aciz və gücsüz qalmışdır. Musa Adilovun təbirincə desək, “bütün yüksək, ali sözləri Füzuli işlədib, bunların xıltı bizə qalıb. Biz də bu xıltla kifayətlənirik” (1, s.19).

Məna gözəllikləri ilə sözün zینətləndirilməsi Füzuli kəlamının əsas qayəsidir. Söz sənətinin məna zirvəsində onunla bərabər dayana bilən ikinci belə bir sənətkar tapmaq olmaz. Sözü az deməklə izzətini qoruyan şair dediyi hər kəlməni məna libası ilə şərəfləndirmişdir.

Əsarə yaman deyib usanma,

Sərmayeyi-nəzmi səhl sanma!
Sözdür gövhəri-xəzaneyi-dil,
İzhari-sifati-zatə qabil
Can sözdür, əgər bilirsə insan,
Sözdür ki, deyərlər, özgədir can (2, s.231).

Canlı aləmin ən gözəl və mükəmməl yaradılışı olan insan və onun ruhu sirlər ilə dolu bir müəmmadır. Bu müəmma vasitəsilə əqlin, düşüncənin, nitqin sintezi ilə deyilən hər bir gözəl söz insan zəkasının məhsuludur. Dünyaya sözsüz gələn insan sözü ilə bu dünyadan köçür. Ən kiçik vahid sözdür və ədəbiyyatda onu xırdalamağa yer yoxdur. Gözəl deyilmiş söz nadir bir inci kimidir, hər kəs belə söz söyləməyə qadir olmur. Sözü təsiri, onun bədii-estetik dəyəri məhz mənə gözəllikləri ilə qiymətə minir. Sözü bəzənib zینətlənməsi sözü ifadə etdiyi mənə ilə ölçülür. Yalnız sənətkar sözü incə mənalarını duyub ona əsir olur. “Yoxdan var olan” sözü sonsuz gözəlliklərini sənətkar ölməz varlığa çevirir, sənətkar öz munisi olan söz ilə daim yaşar fikirlər yaradıb onu “xabi-əcəldən” qurtarır.

Hər bir söz düşüncənin bir hüceyrəsi kimidir, bu hüceyrələr bir-biri ilə yan-yana düzüləndə müəyyən mənəni ifadə edən nitq parçası alınır. Sözü bədii baxımdan gözəlləşdirən və bəzəyən fəndlər mənəni bölməsində araşdırılır. Bunun məqsədi ədəbin öz kəlamındakı bədii düşüncəni anlaşıqlı və təsirli şəkildə çatdırmaqdır. Cümlədə söz düzümlü onun bədii yönümünü və emosional-estetik təsirini şərtləndirən amillərdən biridir.

Füzuli qələminin sehri onun söz ilə həmdəm olmağında və bütövlük yaratmasındadır. Şair sözə elə bir mənə donu biçmiş ki, əsrlər ötsə belə, dillərdə və qəlblərdə yaşamasını təmin etmişdir. Dahi sənətkar “Leyli və Məcnun” məsnəvisində bütün mənə gözəlliklərindən faydalanmışdır.

Şərq poetikasında ən çox işlənən poetik kateqoriyalardan biri **təzaddır**. Bəşəriyyət yarandığı gündən dünya həqiqətlərini dərk etməyə can atmışdır. Bu yolda həm qərb, həm də şərq filosofları müxtəlif üsullarla dünyanı dərk etməyə çalışmışlar. Bu üsullardan biri dünyanın ziddiyyətlər əsasında yaranması, bu təzadlar əsasında da insanı, təbiəti, Allahı dərk etmək mümkünlüyüdür. Qaranlıq-ışıq, zənginlik-yoxsulluq, ölüm-həyat kimi bir-birinə zidd olan varlıqlar zahirdə barışmaz olsa da, daxildə isə biri digərini gücləndirir. Demək ki, varlıqlar əskiklər olmadan mövcud ola bilməz. Əskikliklərin vahid bir varlıqda vəhdəti qələm sahiblərinin əsərlərinə sirayət etmişdir. Xeyir və şər, həsrət ilə vüsəl, sevinc ilə kədər kimi ziddiyyətli qarşıdurma klassik ədəbiyyatımızda ən çox işlədilən fikirlərdir.

Mən yox olubam, sən indi var ol! (2, s.75)

Və ya:

Get dərdimə sən dəvə deyilsən! (2, s.79)
Cinnilər içində ol pərizad (2, s.149).

Misrada şairin ustalığı ənənəvi təzad qəliblərindən özünəməxsus şəkildə istifadə etməklə zəngin məna kateqoriyaları yaratmasındadır. Kompozisiya zənginliyinə malik təzadlar sistemi sənətkarın yanaşma tərzinin fərqliliyindən xəbər verir. Zahirən iki sadə əks mənalı söz (var, yox) vasitəsilə qarşıdurma yaratmışdır.

Gündüz gözü yaşı hadiyi-rah,

Gecə yolu şəmi şöleyi-ah (2, s.95).

Füzuli kimi dahi şairin eyni misrada həm söz gözəlliyindən, həm də məna gözəlliyinin rəngarəngliyindən istifadə etməsi artıq şairin ustalığından xəbər verir. Söz sənətinin gözəlliliklərindən olan təzad poetik fiqurunun məna gözəlliyi ilə çuğlaşması ortaya yüksək söz zövqünün üslub özəlliyini qoymuşdur. Belə ki, sənətkar təzad ilə bərabər, təfriq sənətini bir arada işlədərək maraqlı bir kompozisiya yaratmışdır.

Mən gülşəni-can içində xarəm,

Ayineyi-əqlə bir qübarəm (2, s.19).

Füzulinin təzadlar sistemi bəzi xüsusiyyətlərinə görə seçilir. Sabit təzadlar sisteminə yeni çalarlar bəxş etməsi Füzuli sənətkarlığının bəhrəsidir. Mürəkkəb təzadlar Füzuli sözünə xüsusi bir sehr və ecazkarlıq qatır. Təzad gülşən və ayinə sözləri ilə işlənən təzad fikrin aydın və təsirli ifadəsi üçün işlədilmişdir.

Billah, nə yamandır aşinalıq,

Çün vaqe olur yenə cüdalıq (2, s.66).

Verilən beytdə təzad misranın sonunda işlədilib. Fars mənşəli iki sözün sonuna türk mənşəli şəkilçi artırılmışdır.

Gündüz həbsim, gecə nəcatım,

Gündüz mövtim, gecə həyatım (2, s.109).

Bu beytdə şair hər misranın həm əvvəlində, həm də sonunda təzad qarşıdurması yaratmışdır. Başdan başa təzadlar işlənmiş beytdə gündüz ilə gecə, həbs ilə nicat, mövt (ölüm) ilə həyat təzad yaradan sözlərdir.

Sud istəmə sevdəyi-qəmi eşqdə hərgiz

Kim, hasili-sevdəyi-qəmi eşq ziyandır! (2, s.82)

Qəzəlin ikinci beytində təzad yaradan söz misranın əvvəlində, ikinci misrada isə sonda gəlmişdir. Sud (fayda) və ziyan sözlərinin yaratdığı təzad poetik qəlibi fikrin təsir gücünü artırır.

Təzadlarla dolu olan “Leyli və Məcnun” məsnəvisində bu poetik kateqoriyanın öz sirləri vardır.

Həm dustum olmaya mənə yar,

Həm düşmən ola nə dust kim var.

Bəxtim, bilirəm mənə yamandır,

Sud istədiyən mənə ziyandır (2, s.124).

Burada hər iki misrada təzad paralel işlənmişdir. Eyni sözlərin hər iki beytdə işlədilməsi oxucunun təsəvvürünü genişləndirirərək beytin mənə zənginliyini və ahəngdarlığını artırmışdır.

Klassik ədəbiyyatımızın qaynaqlandığı, bəhrələndiyi Qurani-Kərim tükənməz bir elm və sənət məxəzidir. Bu məxəz onun təşnəsində olanlara fəzilət və şərəflərini bəxş edir. Klassik ədəbiyyatımızın nümayəndələri də bacardığıca bu ilahi mənbədən faydalanmışlar. Şərq poeziyasında daha çox işlənən bədii xitab məhz elə müqəddəs kitabın üslubuna aid olan mənə gözəlliyidir. Klassik şairlər əsərlərinin çoxunu məhz elə xitab ilə başlayırlar. Qəzəllərində qönçə dəhan, sərv boylu, xəstə könül, nərgisi-məstanə, zülfü-pərişan və s bu kimi bədii xitablardan istifadə edən qələm əhli xüsusi üslubi bir funksiya yaradırlar.

Xitabın müxtəlif intonasiyalı ifadəsi rəngarəng üslubi çalarlar, emosional münasibət bəyan edir. Füzulidə də müxtəlif müraciət formalarından yararlanmalar mövcuddur. Saqi, müalic, həkim, ruh, əql kimi müraciət formaları ilə yanaşı, gənci-əta, pərdeyi-masiva, sirri-vücut, cümlcahan, xameyi-sərkəşi-səbükxiz kimi xitablar məsnəvi boyu müşahidə olunur. Bu xitablarda Füzuli yalnız müraciət ünvanlamamış, həm qəhrəmanının, həm də özünün hiss-həyəcan, həm ruh halını, daxili duyğularını izhar etmişdir.

Ya rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni!

Və ya:

Ey çərx! Bu əqd olanda möhkəm (2, s.146).

Rəngarəng bədii xitablarla zəngin olan “Leyli və Məcnun” məsnəvisinin dibacəsindən sonra şair tam xitab üzərində yazdığı rübaidə başdan sona kimi uca yaradana müraciət ünvanlamışdır.

Ey nəşəti-hüsni eşqə təsir qılan!

Eşqilə binayi-kövni təmir qılan!

Leyli səri-zülfünü girehgir qılan!

Məcnuni-həzin boynuna zəncir qılan! (2, s.130)

Bəzən Füzuli özünə xitab edir, yəni müraciət obyektı özüdür. Bu növ xitab şərq poetikasında **təcridi-xitab** adlanır. Şair bəzən özünə məsləhət, bəzən isə özünə təskinlik verir, bəzən də öz dərdinə şərik çıxır.

Yox, Füzuli, xəbərim mütləq özümdən, bəs kim,

Valehi-nəqşi-xəyali-rüxi-dildar olubam (2, s.117).

Füzuli bəzən mürəkkəb xitablar ilə müraciət edir. Bu xitabların da hamısında uca Tanrı nəzərdə tutulub:

Ey padşahi-sərirı lövlək! (2, s.26)

Ey xəlvəti-qürbə şəmi-məhfil (2, s.26).

Key, didəsi bağlı, bağı dağlı! (2, s.104)

Key tairi-aşıyaneyi-eşq! (2, s.106)

Füzuli hər bir misrasında bir poetik fiqur işlətməklə kifayətlənmir. Yuxarıda sadalanan bütün bu bədii xitablarda həm də təşbeh sənətinin izlərini görmək olar. Dahi şair ey padişahi-səriri-lövlak, ey xəlvəti-qərbə dedikdə, islam peyğəmbəri Məhəmməd (s) nəzərdə tutmuşdur. Didəsi-bağlı müraciət forması Leylinin çırağa, tairi aşınayi-eşq xitabı isə pərvanəyə olan iltimasıdır.

Mədəniyyətimizə və ədəbiyyatımıza misilsiz töhfələr bəxş etmiş Füzuli öz fikir və düşüncələrini bədii-estetik dəyərlər müstəvisində zəngin bir məna mənbəyinə çevirmişdir. Şair həm məna, həm də söz gözəlliklərinin vəhdətindən ustalıqla yararlanmışdır. Füzuli kimi bir dühanın hər misrası söz gözəlliyi ilə zینətlənərək, yüksək səviyyədə olan məna gözəlliyi ilə aydınlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Adilov M.* Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili. Bakı: Maarif, 1996, 544 s.
2. *Füzuli M.* Əsərləri: 5 cildə, II c., Bakı, 1958, 354 s.
3. *Həmid M.* Orta əsrin bədii təfəkkürü və klassik Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1996, 160 s.
4. *Quliyev M.* Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı: Maarif, 2010, 400 s.
5. *Paşayev M.* Füzuli sənəti. Bakı: Çarşıoğlu, 2018, 348 s.
6. *Rza N.* M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinin bədii nəsrə şərh. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1999, 233 s.
7. *Şəmsizadə N.* Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Proqres, 2012, 434 s.

Redaksiyaya daxil olub 03.04.2024